МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ОРДЭНА ПРАЦОЎНАГА ЧЫРВОНАГА СЦЯГА
ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

Гістарычны факультэт
Кафедра гісторыі Беларусі

МЕТАДЫЧНЫ ДАВЕДНІК

па курсу "Гісторыя Беларусі"

для студэнтаў спецыяльнасці Г.05.01

Мінск 1994

Аўтары-складальнікі: А.П.Ігнаценка, доктар гістарычных навук, прафесар.
В.Р.Рудкін, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Зацверджана на савеце гістарычнага факультэта 24 снежня 1993 г., пратакол № 4.

Прызначана для студэнтаў I курса дзённага і завочнага аддзяленняў.

У даведніку ў храналагічнай паслядоўнасці даецца кароткае апісанне найбольш выдатных твораў асветы, пісьменнасці, арыгінальнай і перакладной літаратуры, архітэктуры, жывапісу і прыкладнога мастацтва.

КУЛЬТУРА СТАРАЖЫТНАЙ БЕЛАРУСІ X-XIII СТ.СТ. (Хроніка).

АСВЕТА І ПІСЬМЕННАСЦЬ.

? - 1001 г.	Князь Ізяслаў - першаасветнік Полаччыны, які паводле Ніканаўскага летапісу (XVI ст.) "прилежаще прочитанию божественных писаний." У Ноўгарадзе знойдзена яго пячатка з надпісам: ("ИЗАС(ЛАВ)ОС) - першы помнік усходнеславянскай пісьменнасці.
Сярэдзіна XI ст.	Пячатка князя Ізяслава з надпісам "ДИМИТРИОС" (яго кананічнае імя), старэйшага сына Яраслава Мудрага, які княжыў у Тураве, а пасля смерці бацькі (1054 г.) стаў вялікім кіеўскім князем. Знойдзена ў Ваўкавыску.
Сярэдзіна XI ст.	Бібліятэка полацкага Сафійскага сабора, у якой знаходзілася вялікая колькасць старажытных кніг і дзе, паводле меркаванняў шэрагу даследчыкаў, пісаліся і перапісваліся кнігі і летапісы.
XI ст.	Каменная пліта з надпісам: "Давид Тума, Микула и Копысь", а таксама плінфа з надпісам: "Я - авфони", знойдзены пры рэстаўрацыі полацкага Сафійскага сабора.
XI ст.	Фрагмент амфары з надпісам: "...РОПОЛЧЕ ВИНО" (Рополче вино) і шыферная праселка з надпісам: "НАСТАСИНО ПРЯСЛЪНЬ". Знойдзены ў Пінску.
Канец XI - пачатак XII ст.	Шыферная праселка з надпісам "БАБИНО ПРЯСЛЕНЬ". Знойдзена ў Віцебску.
Каля 1120 - 1173 гг.	Жыццё і дзейнасць унучкі полацкага князя Усяслава Брачыслававіча Ефрасінні Полацкай, якая пасяліўшыся "в голубници" полацкага Сафійскага сабора, "И нача книги писати своими руками". У заснаваным ёю жаночым манастыры адкрыла школу для дзяўчынак.
1161 г.	Крыж Лазара Богшы. Унікальны помнік прыкладнога мастацтва і пісьменнасці. На крыжы выгравіраваны імя і прозвішча майстра, імя заказчыцы - Ефрасінні

	Полацкай, сума выдаткаў на каштоўныя металы і камяні, кошт аплаты працы Лазара Богшы, укладны надпіс.
ХП ст.	Пячатка Ефрасінні Полацкай з надпісам: "ИЕФРОСІНЯ Г(ОСПОДИ ПОМОЗИ РАБЕ СВОЕЙ ЕФРОСИНИ НАРЕЦАЕМОЙ". Знойдзена ў Ноўгарадзе.
ХП ст.	Пячатка маці Ефрасінні Полацкай з надпісамі: "АГІЯ СОФИЯ" (святая Софія) і "АГІОС ГЕОРГІОС" (святы Георгій). Знойдзена у Кукенойсе (Латвія).
ХП ст.	Помнікі эпіграфікі. У Заходняй Дзвіне, ніжэй Полацка, знаходзіліся чатыры вялікія валуны з высечанымі на іх шасціканцовымі крыжамі і надпісамі. На адным з іх, перавезеным у 1981 г. да полацкага Сафійскага сабора, высечаны крыж і надпіс: "Х.С. НИКА. ГІ ПОМОЗІ РАБУ СВОЕМУ БОРИСОУ." У рэчышчы Заходняй Дзвіны ляжалі яшчэ два камяні з надпісамі "СУЛИБОРЪ ХРЪСТ" і "СВЯТОПОЛК-АЛЕКСАНДР." Камень з надпісам: "ГИ ПОМОЗИ РАБУ СВОЕМУ БО(Р)ИСУ МЬНОГО Л(ЕТА)" знаходзіўся каля вёскі Высокі Гарадзец Талачынскага раёна.
ХП ст.	Надпіс на амфары з Навагрудка: "ОЛЪКСЪИ" (Аляксей).
ХП ст.	Надпіс на сцяне кіеўскага Сафійскага сабора: "ВОИНЕГЪ ПИСАЛЪ ЖУРЯГОВИЦЬ ПОЛОЦЯНИН."
ХП-ХШ ст.ст.	Шыферныя праселкі з надпісамі: "НИКА", "КНЯЖИН". Знойдзены ў Друцку.
Канец ХП - пачатак ХШ ст.	Самшытавы грабеньчык з выразаным алфавітам. З аднаго боку размешчаны літары ад "А" да "Е", з другога - ад "Ж" да "Л". Першы своеасаблівы "азбукоўнік" на Беларусі. Знойдзен у Брэсце.
Пачатак ХШ ст.	Мсціслаўская берасцяная грамата. Зберагліся фрагменты тэксту: "НЦЕ ПОЛУЧЯТЬ ГРНВИ" - у верхнім радку і слова "ОСМЬНАД(ЦАТЬ)" - у ніжнім. Знойдзена ў 1980 г.

Канец ХШ - пачатак ХIУ ст.	Віцебская берасцяная грамата. Яе тэкст: "ОТ СТЕПАНА КЪ НЕ ЖИЛОВИ, ОЖЕ ЕСИ ПРОДАЛЪ ПОРТЫ, А КОУПИ МНЕ ЖИТА ЗА 6 ГРИВЕН, АЛИ ЦЕГО ЕСИ НЕ ПРОДАЛЪ, А ПОСЛИ МИ ЛИЦЕМЬ, АЛИ ЕСИ ПРОДАЛЪ, А ДОБРО СЪТВОРЯ УОКОУПИ МИ ЖИТА". Знойдзена ў 1959 г.

Л І Т А Р А Т У Р А:

ХІ-ХШ ст.ст. а) Перакладная.

1. Кананічная літаратура. Кнігі свяшчэннага пісання: Евангелле, Апостал, Псалтыр, Біблія.
2. Апокрыфы. Царкоўна-рэлігійная літаратура, якая не ўвайшла ў канон: "Сказанне прарока Данііла", "Жыццё прарока Ільі", "Хаджэнне Агапія ў рай" і інш.
3. Патрыстычная літаратура - творы "айцоў" царквы. Класікамі патрыстычнай літаратуры лічацца Іаан Златавуст, Васіль Вялікі, Рыгор Назіанзін, Рыгор Ніскі, Іаан Дамаскін.
4. Жыціі - творы аб людзях, што мелі пэўныя заслугі перад царквой. Найбольш вядомыя: "Чэцці-Мінеі", "Пралогі", "Жыціе Аляксея, чалавека божага", "Жыціе айца Ніфанта" і інш.
5. Пацярыкі - зборнікі аб жыцці і подзвігах хрысціянскіх манахаў. Найбольшае распаўсюджванне атрымалі Егіпецкі, Рымскі, Скіцкі, Сінайскі і Іерусалімскі пацярыкі.
6. Кнігі прыродазнаўчага характару: "Хрысціянская тапаграфія Кузьмы Індзікаплова", "Фізіёлаг", "Шасціднёвік" і інш.
7. Гістарычная літаратура. Спалучала кампілятыўна-гістарычнае з легендарным. Найбольш вядомыя на Беларусі візантыйскія хронікі Іаана Малалы і Георгія Амартала, "Талковая палея", "Гістарычная палея" і інш.
8. Аповесці. Мастацкія творы гістарычнага або гісторыка-міфалагічнага зместу. Асаблівай па-

пулярнасцю карысталіся аповесці пра Аляксандра Македонскага ("Александрыя") і Траянскую вайну ("Троя").

б) Арыгінальная.

I. Кананічная літаратура.

Сярэдзіна XI ст.	Тураўскае Евангелле - самы ранні з захаваўшыхся рукапісных помнікаў на Беларусі. Засталося 10 аркушаў, пісаных уставам на царкоўна-славянскай мове. Знойдзена ў Тураве ў 1865 г. Зберагаецца ў Цэнтральнай бібліятэцы Літоўскай Акадэміі навук.
XII-XIУ ст.ст.	Полацкія Евангеллі. Знаходзяцца ў бібліятэцы імя Салтыкова-Шчадрына ў Санкт-Пецярбургу.
Другая палова XШ ст.	Аршанскае Евангелле. Знойдзена ў 1812 г. у Оршы. Зберагліся 142 аркушы рукапісу. Знаходзіцца ў бібліятэцы Украінскай Акадэміі навук.

2. Жыцці.

Каля 1091 г.	Жыціе Феадосія Пячэрскага. Напісана Нестарам. Самы ранні помнік старажытнарускай агіяграфічнай літаратуры, прысвечанай апісанню жыцця і дзейнасці Феадосія ў манастыры. Было шырока вядома на Беларусі.
Канец XI- пачатак XII ст.	Сказанне аб Барысе і Глебе. Захавалася больш за 170 спісаў. У яго аснову пакладзены падзеі, звязаныя з забойствам Барыса і Глеба, сыноў вялікага князя Уладзіміра, іх братам Святаполкам. Твор карыстаўся вялікай папулярнасцю ў старажытнай Русі.
Канец XII - пачатак XШ ст.	Жыціе Ефрасінні Полацкай - найбольш ранні помнік агіяграфічнай літаратуры на Беларусі. Напісана на царкоўна-славянскай мове. Невядомы аўтар апавядае пра жыццё і асветніцкую дзейнасць Ефрасінні Полацкай, першай жанчыны з усходніх славян, якую царква кананізавала ў святыя. Да нашага часу захавалася некалькі яго спісаў, самы ранні з якіх датуецца XIУ ст.

Каля 1240 г.	Жыціе Аўрамія Смаленскага. Напісана манахам Яфрэмам. У цэнтры твора апісанне цяжкіх фізічных і духоўных выпрабаванняў манаха Селішчанскага манастыра (каля Смаленска) Аўрамія. Захавалася ў шматлікіх рукапісных спісах. У "Жыціе" сустракаюцца асобныя беларускія словы.

3. Аратарская проза.

1037-1050 гг.	"Слова пра закон і дар божы "кіеўскага мітрапаліта Іларыёна. Першы твор павучальнай літаратуры ўзвышана-рытарычнага стылю.
? - пасля 1164 г.	Кліменцій Смаляціч, царкоўны дзеяч і пісьменнік-прапаведнік. Захаваўся яго адзін твор - "Пасланне Фаме прасвітару." Паводле Іпацьеўскага летапісу Кліменцій "бысть книжник и философ, яко же в Русской земли не бяшеть."
Каля 1130-1182 гг.	Кірыл Тураўскі, пісьменнік-прапаведнік і царкоўна-палітычны дзеяч, выдатны майстар аратарскай прозы, празваны "Златовустом, паче всех весиявшим на Руси." З яго творчай спадчыны зберагліся „8 слоў" - пропаведзяў, шэраг кано-наў і малітваў-споведзяў. У 1880 г. у Кіеве выйшаў збор твораў Кірылы Тураўскага ў перакладзе на рускую мову.
Каля 1185-1187 гг.	"Слова аб палку Ігаравым". Найвышэйшае дасягненне старажытна-рускай літаратуры, шэдэўр сусветнай паэзіі сярэднявечча. У цэнтры твора - апісанне пахода ноўгарад-северскага князя Ігара на палаўцаў. Некалькі старонак прысвечана Полацкай зямлі. Асаблівае месца ў творы займае вобраз полацкага князя Усяслава, які паказан як смелы, умелы і імклівы палкаводзец, герой незвычайных прыгод. У 1910 г. паэтычны пераклад урыўка са "Слова" пра смерць полацкага князя Ізяслава зрабіў М.Багдановіч. Першы поўны высокамастацкі празаічны пераклад на беларускую мову належыць Я.Купалу (1919 г.).

4. Летапісы

Пачатак XII ст. — Аповесць мінулых гадоў. Напісана манахам Кіева-Пячорскага манастыра Нестарам. Твор збярогся ў шматлікіх рэдакцыях і спісах. У "Аповесці" апавядаецца аб рассяленні ўсходніх славян, іх побыце і норавах, іх гераічнай барацьбе супраць ворагаў і г.д. Захаваліся унікальныя звесткі з гісторыі Полацка і Полацкай зямлі.

XII ст. — Полацкі летапіс. Не збярогся. Лічаць, што расійскі гісторык В.М.Тацішчаў карыстаўся адным са спісаў полацкага летапісу пры напісанні "Гісторыі Расійскай".

XII ст. — Кіеўскі летапіс. Захаваўся ў Іпацьеўскім летапісу. У ім збераглісся каштоўныя звесткі пра падзеі ў Полацкай зямлі ў сярэдзіне XII ст., якія паводле меркавання асобных даследчыкаў, з'яўляюцца фрагментамі згубленага Полацкага летапісу.

XIII ст. — Галіцка-Валынскі летапіс. Ёсць звесткі пра утварэнне Вялікага княства Літоўскага і дзейнасць яго першых князёў.

А Р Х І Т Э К Т У Р А

Сярэдзіна XI ст. — Полацкі Сафійскі сабор. Храм шмат разоў перабудоўваўся. Полацкая Сафія належала да тыпу крыжова-купальных храмаў. Па структуры плана блізкая да наўгарадскай Сафіі. Сцены сабора складзены з каменю і плінфы ў тэхніцы паласатай муроўкі.

Другая палова XI-пачатак XII ст.(?) — Мінская замкавая царква. Пабудавана часткова. Закладзен толькі падмурак.

Першая палова XII ст. — Благавешчанская царква ў Віцебску. Крыжова-купальны храм, выцягнуты ўздоўж. Збудавана з плінфы і каменю. Рады каменных блокаў чаргаваліся з радамі плінфы. Разбурана ў 1961 г.

Засталіся рэшткі сцен.

Сярэдзіна XII ст. — Полацкая Спаса-Ефрасіннеўская царква, пабудавана дойлідам Іаанам. Храм узведзены з плінфы ў тэхніцы паласатай муроўкі і прадстаўляе сабой шасцістоўпную крыжова-купальную пабудову.

Сярэдзіна XII ст. — Царква ў Ваўкавыску. Пабудавана часткова. Закладзен толькі падмурак.

Сярэдзіна - другая палова XII ст. — Навагрудская царква. Чатырохстоўпны храм з трыма апсідамі. Пабудаваны ў той жа тэхніцы, што і Благавешчанская царква ў Віцебску. Прылягаючая да царквы галерэя зроблена ў полацкай тэхніцы паласатай муроўкі. Не збераглася.

Сярэдзіна - другая палова XII ст. — Царква ў Тураве - шасцістоўпны трохапсідны храм. Не збераглася.

Канец XII ст. — Гродзенская Барысаглебская (Каложская) царква. Сцены выкладзены з чырвонай плінфы, унутры якіх умураваны гаршкі-галаснікі. Звонку сцены дэкарыраваны адшліфаванымі камянямі і крыжамі з паліўных керамічных плітак. Захавалася часткова.

XII ст. — На тэрыторыі Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра (прадмесце Полацка) пабудаваны ў тэхніцы паласатай муроўкі Барысаглебская, Пятніцкая і дзве царквы, назвы якіх невядомыя. Не збераглісся.

1276-1288 гг. — Камянецкая (Белая) вежа. Пабудавана дойлідам Аексам па заказу Валынскага князя Уладзіміра Васількавіча. Круглая ў плане; мураванае збудаванне вышынёй каля 30 м., таўшчыня сцен - 2,5 м.

XIII ст. — У Полацку, Тураве, Навагрудку, Гродне, Брэсце пабудаваны вежы-данжоны. Не збераглісся.

Ж Ы В А П І С.

Сярэдзіна XI ст. — Насценны жывапіс Полацкага Сафійскага сабора. Збераглісся рэшткі фрэсак ад першапачатковай

	пабудовы храма. Жывапіс сведчыць аб сувязях з кіеўскай мастацкай традыцыяй.
Сярэдзіна XI ст.	Тураўскае Евангелле. Малюнак літар вытанчаны, колер карычневата-каштанавы. Мяркуецца, што Евангелле было багата аздоблена мініяцюрамі.
Сярэдзіна XII ст.	Фрэскі полацкай Спаса-Еўфрасіннеўскай царквы. Раскрыты больш за 20 фрагментаў насценнага жывапісу, у якім адчуваецца візантыйска-кіеўская аснова.
XII ст.	Фрэскамі ўпрыгожаны храмы Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра (прадмесце Полацка), а таксама цэрквы Благавешчанская (Віцебск), Барысаглебская (Навагрудак), Барысаглебская (Каложская. Гродна).
Другая палова XIII ст.	Аршанскае Евангелле. Зберагліся дзве застаўкі, звыш 300 ініцыялаў, а таксама дзве мініяцюры з выявамі Лукі і Матфея - адны з першых вобразаў евагнелістаў ва ўсходнеславянскіх рукапісах.

ПРЫКЛАДНОЕ МАСТАЦТВА

Сярэдзіна XII ст.	Бронзавы абразок з адлюстраваннем святых Барыса і Глеба. Знойдзены ў Копысі.
Сярэдзіна - другая палова XII ст.	Срэбныя з пазалотаю колты, упрыгожаныя перагародчатай эмалью. Знойдзены ў вёсцы Вішчын Гомельскай вобласці.
XII ст.	Медныя пазалочаныя пласціны алтарнай перагародкі з гравіраванымі выявамі святога Феадота(?), Паўла, Сімяона. Знойдзены ў Гродні.
XII ст.	Абразок з Мінскага замчышча з выявай святых Міколы і Стэфана.
XII ст.	Абразок з Полацку з выявай святых Канстанціна і Алены.
XII ст.	Залаты бранзалет са стылізаванымі галоўкамі змей на канцах. Знойдзен у Мінску.

XII ст.	У Ніжняй царкве ў Гродні зроблена цудоўная маёлікавая падлога з набору жоўтых, зялёных і карычневых плітак 17 фасонаў.
1161 г.	Крыж майстра-ювеліра Лазара Богшы, зроблены па заказу Ефрасінні Полацкай. Мастацкія якасці крыжа, тэхнічны ўзровень эмалевага дэкору не уступаюць лепшым узорам візантыйскага прыкладного мастацтва.
XII-XIII ст.ст.	Шахматныя фігуры караля (Берасцейская гарадзішча), ферзя (Лукомль), ладдзі (Гродна, Ваўкавыск), пешкі (Ваўкавыск). Усе шахматныя фігуры вельмі блізкія паміж сабой па выкананню і апрацоўцы.

Вучэбнае выданне

Ігнаценка Аляксандр Пятровіч
Рудкін Валянцін Рыгоравіч

Метадычны даведнік
па курсу "Гісторыя Беларусі"

Адказны за выпуск В.Р.Рудкін

Падпісана да друку 28.02.91. Фармат 60х84/16. Папера друк.№3.

Друк афсетны. Умоўн.друк.арк. 0,69 Умоўн.фарбаадбіт. 0,69.
Ул.-выд.арк. 0,6. Тыраж 200 экз. Заказ № 107. Бясплатна.

Белдзяржуніверсітэт. 220050, Мінск, пр.Ф.Скарыны, 4.
Надрукавана на ратапрынце Белдзяржуніверсітэта.
220050, Мінск, Бабруйская, 7.